

A monarquía da Restauración: Un sistema político da elite (T17,T18)

1. A xénese do sistema da Restauración

A **Restauración** é o período político da historia de España que comeza en 1874 coa proclamación de Afonso XII como rei, poñendo fin á Primeira República e restaurando a dinastía borbónica. O seu principal artífice foi **Antonio Cánovas del Castillo**, un político de orixe malagueña que deseñou un sistema político cun obxectivo claro: establecer un réxime duradeiro e estable que evitase a inestabilidade crónica, os pronunciamentos militares e as extremas oscilacións ideolóxicas que caracterizaran o século XIX. Cánovas procuraba unha síntese entre o liberalismo e a orde, inspirándose no modelo bipartidista británico.

1.1. O contexto previo: O fracaso do Sexenio Democrático (1868-1874)

O fracaso do **Sexenio Democrático** é a principal causa que explica a volta da monarquía. Este período, que se iniciara coa Revolución de 1868, foi unha sucesión de gobernos inestables (monarquía de Amadeo I, Primeira República) e conflitos militares:

- **A Terceira Guerra Carlista (1872-1876):** O conflito, que confrontaba os partidarios do pretendente carlista Carlos VII contra o Estado, estaba en pleno apoxeo, e as súas vitorias en zonas rurais do norte e levante xeraban un clima de inseguridade.
- **A Guerra de Cuba:** O levantamento en 1868 dos independentistas cubanos continuaba, consumindo grandes recursos e homes.
- **O cantonalismo:** Durante a Primeira República, en 1873, o movemento federal máis radical propiciou a creación de "cantóns" (estados independentes) en numerosas cidades, o que sumiu o país nunha situación de anarquía.
- **Crise económica e social:** A falta de orde política incrementaba a desconfianza das elites económicas.

A conxunción de todas estas crises levou a que as clases dirixentes, os grandes propietarios, a burguesía e a maioría do exército, viron no retorno dos Borbóns a única solución posible para restaurar a estabilidade.

1.2. O ideólogo da Restauración: Antonio Cánovas del Castillo

Cánovas del Castillo é a figura clave do período. O seu proxecto político buscaba un consenso entre os liberais e os sectores máis conservadores da sociedade. O seu ideario baseábase en:

- **Rexeitamento do sufraxio universal:** Consideraba que o pobo non estaba preparado para votar e que a democracia xeraba inestabilidade.
- **Oposición aos pronunciamentos militares:** Buscaba que a política saíse definitivamente dos cuarteis.

- **Defensa da "constitución interna":** Para Cánovas, a nación tiña unha "constitución histórica" que non dependía dun texto legal, e que se baseaba en dúas institucións básicas: o rei e as Cortes.
- **A figura do rei:** O monarca debía actuar como árbitro por riba de todos os partidos, garantindo a orde e a continuidade do sistema.

A estratexia de Cánovas para acadar este obxectivo foi preparar o regreso de Afonso de Borbón. Mentres o xeneral Pavía puña fin á República co golpe de Estado de xaneiro de 1874, Cánovas redactou o **Manifesto de Sandhurst**, asinado por Afonso en decembro de 1874. Neste documento, redactado en Inglaterra, o futuro monarca comprometíase a ser un rei liberal, pacífico e constitucional, gañando así o apoio dos sectores moderados e liberais. O pronunciamento do xeneral Martínez Campos en Sagunto (Valencia) o 29 de decembro de 1874 acelerou o proceso e a proclamación de Afonso XII.

1.3. Os alicerces do sistema canovista

O sistema deseñado por Cánovas sustentábase sobre tres piares fundamentais:

- **Monarquía Constitucional (poder arbitral):** O rei non tiña un poder absoluto, pero tampouco era unha figura meramente simbólica. Exerceu o "**poder moderador**", garantindo o funcionamento do sistema e o "turno pacífico". O rei decidía a alternancia de gobernos, outorgando o poder a un ou outro partido segundo a súa conveniencia.
- **O bipartidismo ou "turno pacífico":** O sistema baseouse na alternancia no poder de dous partidos dinásticos, que aceptaban a monarquía e a Constitución de 1876: o **Partido Conservador**, liderado por Cánovas, e o **Partido Liberal Fusionista**, liderado por Práxedes Mateo Sagasta. Ambos eran partidos de notables, sen unha gran base de masas, e as súas diferenzas eran máis de forma que de fondo.
- **O control electoral (caciquismo e fraude):** A alternancia entre os partidos non era froito do voto popular, senón dun acordo previo, o "**turno pacífico**", que se garantía co control e a manipulación das eleccións. Os mecanismos para acadar o resultado pactado eran:
 - **Encasillado:** O Ministerio da Gobernación elaboraba unha lista de deputados que debían resultar elixidos, sen importar os votos reais.
 - **Caciquismo:** Nas zonas rurais, unha rede de **caciques** (persoas influentes e poderosas a nivel local) aseguraba os votos para os candidatos "encasillados" mediante favores, ameazas ou coaccións. O cacique era o axente local do sistema.
 - **Pucherazo:** Era o termo xenérico para o conxunto de fraudes electorais que se realizaban para validar os resultados, como a compra de votos, a falsificación de censos ou a coacción física.

Estes tres piares, xunto coa Constitución de 1876, permitiron a Cánovas crear un sistema que, aínda que de aparencia liberal, era oligárquico na práctica. Logrou a estabilidade política pero ao prezo de manter a maioría da poboación marxinada da política e sen opción de elixir libremente.

2. Bases e funcionamento do sistema

2.1. A Constitución de 1876

A **Constitución de 1876** foi a carta magna do réxime e a súa principal característica foi a flexibilidade, o que lle permitiu permanecer vixente ata 1923, converténdose na máis duradeira da historia de España. Redactada por unha comisión controlada por Cánovas, a súa principal finalidade era dotar o sistema dun marco legal amplo e flexible, que puidese ser aceptado tanto polo Partido Conservador como polo Partido Liberal. As súas características máis relevantes foron:

- **Soberanía compartida:** A soberanía non residía no pobo, senón que era compartida entre o **rei** e as **Cortes**. Isto supoñía un retroceso fronte á soberanía nacional do Sexenio Democrático.
- **Amplo poder do rei:** O monarca exercía o "**poder moderador**" e tiña amplos poderes executivos e lexislativos. Podía nomear e destituír o presidente do Goberno e os seus ministros, sancionar e promulgar leis, e disolver as Cortes. O rei era, en esencia, a peza clave que activaba o mecanismo do "turno pacífico".
- **Bicameralismo:** As Cortes eran **bicamerais**. O **Congreso dos Deputados** era electivo, mentres que o **Senado** estaba formado por membros de dereito propio (grandes de España), vitalicios (nomeados polo rei) e electivos. Isto aseguraba o control das clases dirixentes sobre a cámara alta.
- **Relixión oficial:** A relixión **católica** era a oficial do Estado. A Constitución restrinxía a liberdade de culto, permitindo unicamente as manifestacións relixiosas privadas e fóra das igrexas.
- **Dereitos e liberdades:** A Constitución recoñecía dereitos fundamentais como a liberdade de expresión, de reunión ou de asociación. Con todo, a súa aplicación dependía de leis ordinarias, o que permitía aos gobernos conservadores e liberais restrinxilos a pracer.

2.2. O sistema de partidos e o turnismo

O eixe do sistema canovista era o **bipartidismo**, que se baseaba nunha alternancia pactada no poder entre dous partidos dinásticos:

- **Partido Conservador:** Liderado por **Antonio Cánovas del Castillo**, estaba formado polos antigos moderados e a maioría dos unionistas. Defendía o sufraxio censitario, o catolicismo oficial e o centralismo.
- **Partido Liberal Fusionista:** Liderado por **Práxedes Mateo Sagasta**, aglutinaba os antigos progresistas, os demócratas e os unionistas de esquerda. Defendía un programa máis progresista que incluía a extensión das liberdades, a apertura parcial do sufraxio e o laicismo.

Estes dous partidos non tiñan unha base de masas, senón que eran partidos de notables e elites. A súa alternancia no poder, o "**turno pacífico**", non se producía polo resultado das eleccións, senón por un acordo previo entre Cánovas e Sagasta, mediado polo rei. Cando un goberno estaba

desgastado, o monarca chamaba o líder da oposición para que formase un novo goberno, que entón disolvía as Cortes e convocaba novas eleccións para obter unha maioría parlamentaria.

2.3. Caciquismo e fraude electoral

Para asegurar que o resultado das eleccións se axustase ao "**turno pacífico**", o réxime empregaba un conxunto de mecanismos de manipulación electoral, que anulaban de facto a participación cidadá:

- **Caciquismo:** A base do sistema era a figura do **cacique**, un individuo cun gran poder económico ou social que controlaba os votos na súa área de influencia. O cacique actuaba como intermediario entre o poder central e a poboación local, garantindo a fidelidade política a cambio de favores, como a exención do servizo militar, traballos ou axudas. A súa autoridade facía que non fose necesaria a fraude en moitas ocasións.
- **Encasillado:** Era un acordo previo, coñecido polo goberno e os caciques, polo cal se decidían os deputados que debían resultar elixidos en cada circunscrición. O Ministerio da Gobernación, con pleno coñecemento dos resultados, elaboraba a lista.
- **Pucherazo:** Era o conxunto de fraudes que se aplicaban cando o *encasillado* non funcionaba. Incluía a manipulación dos censos electorais (inserindo nomes de persoas falecidas ou inexistentes), a compra de votos, as urnas falsas e a coacción.

Este sistema, que garantiu a estabilidade política e a paz social durante case 50 anos, baseouse nunha ficción: un liberalismo que non era democrático, un parlamentarismo que non dependía do voto real dos cidadáns e unha monarquía que actuaba como árbitro. A exclusión de calquera outra forza política do sistema foi o xerme das tensións que provocarían o seu colapso no século XX.

3. O reinado de Afonso XII e a rexencia (1875-1902)

3.1. O reinado de Afonso XII (1875-1885)

O reinado de **Afonso XII** foi un período de consolidación do sistema canovista. A súa figura, como "o rei pacificador", foi crucial para darlle estabilidade e prestixio á nova monarquía. Durante este tempo, o réxime non só se estableceu, senón que tamén se lle deu fin a dous conflitos armados que o debilitaran:

- **Fin da Terceira Guerra Carlista (1876):** Tras unha serie de vitorias do exército liberal, o pretendente carlista Carlos VII tivo que fuxir a Francia. A derrota carlista foi fundamental para o réxime, que conseguiu pacificar a política interna e establecer a orde. A consecuencia foi a abolición dos foros vascos e navarros, que foron substituídos por un sistema de **concertos económicos** que lles outorgaba unha ampla autonomía fiscal.
- **Paz de Zanjón (1878):** Este tratado puxo fin á Guerra dos Dez Anos en Cuba (1868-1878). España comprometeuse a outorgar á illa unha maior autonomía, amnistiar os

independentistas e abolir a escravitude, o que non se cumpriu plenamente. Esta paz, con todo, foi un simple respiro antes da nova insurrección de 1895.

O período de Afonso XII estivo marcado pola alternancia entre os gobernos conservadores de Cánovas, que impulsou a Constitución de 1876, e os liberais de Sagasta, que entraron por primeira vez no poder en 1881.

3.2. A rexencia de María Cristina (1885-1902)

A morte prematura de Afonso XII en 1885 puxo a proba a estabilidade do sistema. A súa esposa, **María Cristina de Habsburgo-Lorena**, asumiu a rexencia, á espera de que o futuro Afonso XIII fose maior de idade.

Para garantir a continuidade do sistema, os líderes dos dous partidos dinásticos, Cánovas e Sagasta, asinaron o **Pacto do Pardo (1885)**. Neste acordo, pactaron manter a estabilidade política e respectar o turno pacífico, evitando así calquera tentación de intervención militar ou de inestabilidade política. Este pacto foi a base da supervivencia do réxime durante a rexencia.

Sagasta asumiu entón o coñecido como "**gobierno longo**" **liberal (1885-1890)**, un período de importantes reformas lexislativas que consolidaron o sistema:

- **Lei de Asociacións (1887)**: Un dos maiores avances, que permitiu a legalización de sindicatos e asociacións obreiras.
- **Abolición da escravitude en Cuba (1886)**.
- **Lei do Xurado (1888)**.
- **Aprobación do sufraxio universal masculino (1890)**: Esta foi a reforma máis significativa, que estendía o dereito a voto a todos os homes maiores de 25 anos. Con todo, a súa efectividade na práctica quedou anulada pola fraude e o caciquismo.

3.3. As crises de finais de século

A pesar de que o sistema se consolidara, a crise do final de século puxo en evidencia as súas deficiencias. A guerra de Cuba volveu a estalar en 1895, con novos líderes independentistas como Martí e Maceo. A política do goberno, que se baseou na represión e no envío de grandes continxentes de tropas, non logrou pacificar a illa. O asasinato de Cánovas en 1897 polo anarquista Angiolillo deixou o goberno en mans dos liberais.

A tensión con Estados Unidos, que defendía os intereses económicos e a independencia de Cuba, culminou coa explosión do cruceiro USS Maine na Habana en febreiro de 1898. Aínda que as causas da explosión non se coñecen con certeza, o suceso serviu de escusa para que Estados Unidos lle declarase a guerra a España. Esta guerra, o **Desastre de 1898**, rematou rapidamente coa derrota española e a perda das últimas colonias ultramarinas: Cuba, Porto Rico, Filipinas e Guam, coa sinatura do **Tratado de París (1898)**.

A perda das colonias e a derrota militar provocaron unha profunda crise de conciencia nacional e unha crítica xeneralizada ao sistema, que se coñeceu como **Rexeneracionismo**, e que sería fundamental nos anos seguintes.

4. A crise de fin de século: O Desastre de 1898

O **Desastre de 1898** foi o momento álxido da crise colonial española, que supuxo a perda dos últimos vestixios do imperio ultramarino. As causas deste conflito foron complexas e foron moito máis alá da simple confrontación militar:

- **O fracaso da política colonial:** A **Paz de Zanjón (1878)**, que finalizou a Guerra dos Dez Anos en Cuba, non cumpriu as súas promesas de autonomía para a illa e abolición total da escravitude, o que xerou un profundo descontento. O goberno español baseouse nunha política de represión e centralismo, incapaz de entender o crecente movemento independentista cubano, liderado por figuras como **José Martí**.
- **O interese de Estados Unidos:** Ao longo do século XIX, Estados Unidos, que se estaba a converter nunha potencia emerxente, tiña un crecente interese económico en Cuba, coa que mantiña un intenso comercio. O seu desexo de expandirse polo Caribe e o Pacífico chocaba directamente coa presenza española.
- **A insurrección en 1895:** En 1895, estoupou a nova insurrección cubana, coñecida como o *Grito de Baire*, que rapidamente se estendeu por toda a illa. A resposta española foi a estratexia do xeneral Weyler de "reconcentración" da poboación rural en campos para illar os guerrilleiros, o que provocou unha enorme mortalidade e a crítica internacional, especialmente por parte da prensa estadounidense.
- **A Guerra Hispano-Americana:** O estoupido do cruceiro estadounidense **USS Maine** na baía da Habana, en febreiro de 1898, serviu de pretexto para que Estados Unidos lle declarase a guerra a España. O conflito, que tivo lugar en Cuba e Filipinas, foi breve e cunha clara superioridade da frota estadounidense. En xullo, a frota española foi destruída nas batallas navais de Santiago de Cuba e Cavite (Filipinas).

A guerra rematou coa sinatura do **Tratado de París** o 10 de decembro de 1898. España recoñeceu a independencia de Cuba e cedeu **Porto Rico** e **Guam** a Estados Unidos, e vendeulle **Filipinas** por 20 millóns de dólares.

4.2. Consecuencias e Rexeneracionismo

A derrota e a perda das colonias foron un duro golpe para a sociedade española, moito máis grave no plano psicolóxico e ideolóxico que no económico. As principais consecuencias foron:

- **Crise de conciencia nacional:** O "Desastre" provocou unha profunda crise moral e de identidade. A sociedade española, que se aferraba á idea do seu pasado imperial, descubriu a crúa realidade dun país atrasado, corrupto e ineficaz. Este sentimento de humillación e frustración foi a base para o desenvolvemento do **Rexeneracionismo**.
- **Nacemento do Rexeneracionismo:** Esta corrente de pensamento e cultural, con figuras como **Joaquín Costa**, analizou de forma crítica as causas da decadencia de España. Costa popularizou a famosa frase "escola e despenza", que resumía a necesidade de modernizar o país a través da educación, a ciencia, a tecnoloxía e a reforma agraria, en lugar de continuar

coas vellas glorias imperiais. A crítica rexeneracionista estendeuse aos partidos dinásticos e ao caciquismo, que eran vistos como a orixe de todos os males.

- **Impacto na vida cultural:** A crise de 1898 tivo un forte impacto na literatura e na arte, dando lugar á **Xeración do 98**. Escritores como Miguel de Unamuno, Pío Baroja e Antonio Machado plasmaron nas súas obras a reflexión sobre a identidade española e a decadencia do país.
- **Impacto político e militar:** No ámbito político, o sistema do *turno pacífico* entrou nunha crise. As críticas ao réxime e a necesidade de reformas fixéronse máis evidentes, o que abriu un camiño de inestabilidade política. No ámbito militar, os oficiais que regresaron das colonias buscaron responsabilidades políticas, e o exército, que se sentía humillado, comezou a ter unha maior intervención na vida política.
- **Efectos económicos:** Aínda que se esperaba unha gran crise económica, o impacto foi menor do previsto. O capital colonial que regresou a España investíuse na industria nacional e na banca, o que favoreceu o seu desenvolvemento. Con todo, a perda dos mercados coloniais supuxo un problema para a economía.

O **Desastre de 1898** puxo fin ao mito do imperio e destapou as vergoñas dun sistema político que, a pesar de garantir a estabilidade, non era capaz de modernizar o país nin de resolver os seus problemas estruturais. A partir de 1899, o réxime da Restauración iniciou a súa lenta decadencia, marcada pola inestabilidade, o rexurdimento das oposicións e a necesidade de reformas.

5. A oposición á Restauración

O sistema canovista, baseado na alternancia pactada e o caciquismo, excluíu de forma deliberada a todas as forzas políticas que non fosen os partidos dinásticos. Isto xerou unha forte oposición que, aínda que sen capacidade inicial para ameazar o réxime, ía gañando forza e protagonismo.

- **O Carlismo:** Tras a derrota militar de **1876**, o carlismo abandonou a vía armada e reorganizouse como un partido político de masas, o **Partido Tradicionalista**. Mantivo as súas bases ideolóxicas (Deus, Patria, Foros e Rei) e a súa influencia concentrouse nas zonas rurais de Navarra, País Vasco e Cataluña, así como noutras rexións de interior e no **noroeste de Galicia**. Con todo, as súas bases e militantes mantivéronse fieis á causa e á dinastía borbónica-carlista.
- **O Republicanismo:** Foi a principal forza de oposición política. Defendía a república como única forma de goberno para lograr a democratización real de España. Sen un líder claro trala morte de Castelar, os republicanos estaban divididos entre unitarios e federalistas, o que minguou a súa capacidade de acción. Tiveron unha importante base social nas clases medias urbanas e intelectuais, pero o sistema electoral caciquil impedíalles obter unha representación parlamentaria significativa.
- **O Movemento Obreiro:** O desenvolvemento da industrialización, especialmente en Cataluña, Biscaia e Asturias, e o **sufraio universal de 1890** permitiron a súa expansión. As dúas correntes principais eran:

- **Anarquismo:** Con gran influencia en **Cataluña** (obreiros industriais) e **Andalucía** (xornaleiros do campo). Rexeitaban a participación política e avogaban pola acción directa, a folga xeral e, nalgúns casos, a vía violenta (terrorismo). A súa organización principal foi a **FTRE** (Federación de Traballadores da Rexión Española) e, xa no século XX, a **CNT**.
- **Socialismo:** Liderado por **Pablo Iglesias**, esta corrente apostaba pola participación política a través do **PSOE (fundado en 1879)** e a loita sindical coa **UGT (fundada en 1888)**. O seu programa centrábase na mellora das condicións de vida e laborais dos traballadores. A súa influencia foi notable en Madrid, Biscaia e Asturias.
- **Os Nacionalismos:** Xurdiron en Cataluña e no País Vasco como reacción ao centralismo do Estado.
 - **Nacionalismo catalán:** Iniciouse coa **Renaixença** cultural. A súa vertente política naceu coas **Bases de Manresa (1892)**, que reclamaban unha autonomía política. A crise de 1898 permitiu que se consolidase a **Lliga Regionalista (1901)**, un partido burgués e conservador que se converteu na principal forza política de Cataluña.
 - **Nacionalismo vasco:** Naceu como reacción á abolición dos foros e á industrialización que provocou unha forte inmigración. **Sabino Arana** fundou o **PNV (Partido Nacionalista Vasco) en 1895**, cun ideario de carácter tradicionalista, foralista e de defensa da pureza da raza vasca.

6. Galicia durante a Restauración

A situación en Galicia estivo condicionada pola súa estrutura social, baseada na agricultura e cunha industrialización incipiente.

- **O Caciquismo:** O caciquismo en Galicia foi un dos máis estendidos e efectivos de toda España. A falta de grandes núcleos urbanos e a dispersión da poboación rural facilitaron que os grandes terratenentes, avogados, médicos e comerciantes controlasen a vida política. Familias de notables, como os Bugallal, os **Romero Girón** ou os **Padreiro**, dominaban o panorama político e controlaban os resultados electorais a través de redes clientelares e coacción.
- **Oposición política:** As forzas de oposición foron as mesmas que no resto de España, pero cun desenvolvemento máis lento:
 - O **republicanismo** tivo a súa principal base de apoio nas cidades da Coruña e Ferrol, pero a súa influencia foi escasa no ámbito rural.
 - O **movemento obreiro** tivo unha presenza limitada, con sindicatos anarquistas e socialistas nas áreas portuarias e industriais de **Vigo e Ferrol**. O socialismo galego fundouse en 1897, liderado por **Isidro G. Mariño**.
- **O Galeguismo:** A manifestación máis significativa da oposición galega foi a emerxencia do **rexionalismo galego**. Xurdido do **Rexurdimento** cultural e do **provincialismo**, o movemento comezou a adquirir unha vertente política. O hito fundamental foi a fundación

da **Asociación Rexionalista Galega (1890)**, que tivo como figuras clave a Manuel Murguía e Alfredo Brañas. Esta asociación defendía a lingua e a cultura galegas, e avogaba pola autonomía administrativa, pero sen romper co Estado español. Este primeiro rexionalismo, que tivo un carácter máis ben cultural e idealista, sentou as bases do nacionalismo político que se desenvolvería no século XX.